

10. Про судоустрій і статус суддів: Верховна Рада України; Закон від 07.07.2010 № 2453-VI. – [Електронний ресурс]. – Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>.

11. Чечина Н.А. Гражданская процессуальная форма, процессуальные нормы и производства [Текст] / Н.А. Чечина, Д.М. Чечот // Юридическая процессуальная форма: теория и практика. – М.: Юрид. лит., 1976. – С. 171–179.

12. Чернооченко С.І. Цивільний процес: Вид 2-ге, перероб. та доп.: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.

НІМАК М. О.,

кандидат юридичних наук, асистент
кафедри цивільного права та процесу
(Інститут права та психології
Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 347.9:347.62(477)

СПЕЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ ПРАВА НА ЗВЕРНЕННЯ ДО СУДУ В СПРАВАХ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ШЛЮБНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена дослідженню передумов права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин. Аналізуючи норми матеріального права, автор з'ясовує процесуальні особливості розгляду та вирішення справ цієї категорії, та визначає спеціальні передумови права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин.

Ключові слова: спеціальні передумови права на звернення до суду, справи, що виникають із шлюбних правовідносин, надання права на шлюб, розірвання шлюбу за заявою подружжя, режим окремого проживання подружжя.

Статья посвящена исследованию предпосылок права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений. Анализируя нормы материального права, автор выясняет процессуальные особенности рассмотрения и разрешения дел этой категории, и определяет специальные предпосылки права на обращение в суд по делам, возникающим из брачных правоотношений.

Ключевые слова: специальные предпосылки права на обращение в суд, дела, возникающие из брачных правоотношений, предоставление права на брак, расторжение брака по заявлению супругов, режим отдельного проживания супругов.

The article is devoted to investigation of pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship. Having analyzed norms of material right, author clears procedural features of trial of cases that category and determines special pre-condition of right of court in cases ensuing from marital relationship.

Key words: special pre-condition of right of court, cases ensuing from marital relationship, granting right to get married, divorce by statement of married couple, regime of separate dwelling of married couple.

Вступ. Цивільним процесуальним кодексом України від 18 березня 2004 року [1] справи про надання права на шлюб; розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей; встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя; встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу віднесені до справ окремого провадження. Зважаючи на відсутність законодавчого закріплення процесуальних особливостей цих категорій справ та наявність неоднозначної судової практики щодо розгляду справ, що виникають із шлюбних правовідносин, виникає необхідність їх детального дослідження з метою з'ясування та виокремлення спеціальних передумов права на звернення до суду.

Дослідження та аналіз спеціальних передумов права на звернення до суду по цих категоріях справ має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки дає змогу ефективно використати заявниками можливості, надані їм державою щодо захисту їх прав та інтересів, уникнути необґрунтованих перешкод у здійсненні ними своїх прав та забезпечення справедливого розгляду справи судом та ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

Зважаючи на те, що справи, які виникають із шлюбних правовідносин, ЦПК України вперше були віднесені до справ окремого провадження, на сьогодні питання спеціальних передумов права на звернення до суду по цих категоріях справ є недостатньо дослідженим. Окремі напрацювання, які стосуються тільки деяких передумов, можемо знайти в працях С.Н. Бурової, О.Ю. Бикової, Н.Н. Гусева, П.Ф. Єлісейкіна, І.М. Кузнецової, З.В. Ромовської, С.А. Самойлова, В.Е. Сидорова, М.К. Треушнікова, В.П. Шахматова та ін. Необхідність дослідження питання про спеціальні передумови права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин, зумовлена також відсутністю систематизованого дослідження даного питання в юридичній літературі.

Постановка завдання. Завдання цієї статті полягає у з'ясуванні спеціальних передумов права на звернення до суду в справах, що виникають із шлюбних правовідносин, а також у дослідженні їх у сукупності, формуванні цілісної системи спеціальних передумов права на звернення до суду по цій категорії справ.

Результати дослідження. Передумови права на звернення до суду – це ті обставини, які обов'язково повинні існувати з метою виникнення у заявника права на звернення до суду за захистом своїх прав та інтересів.

У справах, що виникають із шлюбних правовідносин, передумови права на звернення до суду можна поділити на загальні (притаманні для всіх справ, що виникають із шлюбних правовідносин) та спеціальні (притаманні лише для окремих категорій справ). Спеціальною передумовою права на звернення до суду в справах про надання права на шлюб є досягнення заявником 16 років. До прийняття 15 березня 2012 року змін до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року [2] право звернутися до суду із заявою про надання права на шлюб мала особа, яка досягла 14 років. Проте встановлення шістнадцятирічного віку зумовлене, насамперед, тим, що можливість осіб, які не досягли 16 років, на створення сім'ї викликає значні сумніви. Крім того, реєстрація шлюбу до досягнення шлюбного віку призводить до надання неповнолітній особі повної цивільної дієздатності, якою ці особи не завжди можуть правильно скористатися у такому ранньому віці.

В юридичній літературі обґрунтовано думку про те, що зверненню до суду із заявою про надання права на шлюб особи, яка не досягла шлюбного віку, має передувати її звернення за дозволом до батьків, а в разі, якщо така згода не буде надана останніми, то це питання має вирішувати суд [3, с. 301]. Така позиція не знайшла підтримки в інших авторів. Так, І.М. Кузнецова вважає, що для вирішення даного питання не потрібно отримувати згоду батьків неповнолітньої особи. Інша справа, що їх позиція може бути (а інколи і повинна бути) виявлена в процесі ухвалення рішення [4, с. 46].

Тільки суд може надати об'єктивну оцінку ситуації, що склалася, батьки ж, приймаючи рішення, керуються суб'єктивним чинником. Крім того, рішення суду є загальнообов'язковим, а отже, породжує правові наслідки. Волевиявлення батьків не має такого юридичного значення, а тому звернення до суду є необхідним, навіть якщо батьки дають згоду на реєстрацію шлюбу.

Щодо справ про надання права на шлюб між рідною дитиною усиновлювача та усиновленою ним дитиною, та надання права на шлюб між дітьми, які були усиновлені ним, то передумовою права на звернення до суду по цих категоріях справ є обізнаність осіб, які бажають укласти шлюб, про те, що вони не є рідними братами і сестрами.

Спеціальними передумовами права на звернення до суду у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, та справах про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя, яке має дітей, є:

а) перебування подружжя у зареєстрованому шлюбі. Розірвати можна лише шлюб, зареєстрований у встановленому законом порядку. Режим окремого проживання може встановлюватися тільки для осіб, які перебувають між собою в шлюбі, зареєстрованому у встановленому законом порядку;

б) наявність малолітніх чи неповнолітніх дітей. Наявність у подружжя повнолітніх дітей виключає можливість звернення до суду із заявою про розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання в порядку окремого провадження, оскільки в разі розірвання шлюбу чи встановлення режиму їх інтереси не зачіпаються, адже батьки зобов'язані утримувати дитину до досягнення нею повноліття (ст. 180 СК України).

Ця передумова стосується не лише рідних, але й усиновлених дітей, оскільки згідно з ч. 5 ст. 232 СК України усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача в такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. У судовому порядку, як справедливо зазначено в літературі, також розривається шлюб між подружжям, якщо в одного з них є неповнолітні діти від попереднього шлюбу, які були усиновлені другим із подружжя [5, с. 248].

Подружжя або один із них не повинні бути позбавлені батьківських прав;

в) наявність взаємної згоди подружжя на розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання. Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21 грудня 2007 року «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» [6] розірвання шлюбу судом за спільною заявою подружжя, яке має дітей, провадиться в окремому провадженні у випадку, якщо існує взаємна згода подружжя на розірвання шлюбу.

У справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, відсутній спір про право, оскільки, як справедливо зазначає І.В. Жилінкова, спільна заява подружжя, підписана особисто чоловіком і дружиною, є вираженням їх взаємної згоди на розірвання шлюбу [7, с. 38]. Подаючи спільну заяву про розірвання шлюбу, подружжя тим самим засвідчує свій єдиний спільний інтерес – припинити шлюбні відносини. Таким чином, відсутність сторін із протилежними інтересами свідчить про відсутність спору про право в цілому. На відсутність спору про право у цій категорії справ вказує також той факт, що на момент подання заяви до суду питання, які стосуються місця проживання, утримання та виховання дітей, подружжям погоджені та вирішені в договорі;

г) наявність домовленості про те, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей. Перед зверненням до суду із заявою про розірвання шлюбу подружжя повинно укласти договір, у якому вирішити питання місця проживання їх дітей, участі в забезпеченні умов їх життя та виховання. Необхідність існування цієї домовленості на момент розгляду в суді справи про розірвання шлюбу неодноразово обґрунтовувалася в юридичній літературі ще за радянських часів [8, с. 64], проте на законодавчому рівні була закріплена пізніше.

На сьогодні при вирішенні справ про встановлення режиму окремого проживання питання місця проживання, утримання та виховання дітей залишаються невирішеними, а отже, права дітей – незахищеними, що є неприпустимим. Слід погодитися із думкою тих науковців, які пропонують питання щодо дітей вирішувати за аналогією зі справами про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей. Так, деякі автори пропонують відкла-

дати розгляд справи до вирішення подружжям цього питання [9, с. 184; 10, с. 129]. На думку інших авторів, питання про місце проживання дітей, порядок їх утримання і виховання вирішуються подружжям окремо і можуть стати предметом окремого судового розгляду, але в порядку позовного, а не окремого провадження [11, с. 88; 12, с. 502].

У Сполучених Штатах Америки передумовою права на звернення до суду у цій категорії справ є домовленість між подружжям щодо фінансового утримання одним із подружжя іншого та щодо опіки чи порядку відвідування дітей [12, с. 47]. За законодавством Литви та деяких інших країн подружжя повинно подати на затвердження суду договір про наслідки його роздільного проживання [13].

СК України передбачає лише два наслідки встановлення режиму окремого проживання, проте це не всі можливі наслідки встановлення такого режиму, а тому, перш ніж його встановити, подружжя повинно вирішити між собою всі найважливіші питання життя їх сім'ї, а саме питання, з ким будуть проживати діти, та питання їх утримання і виховання. Тому пропонуємо доповнити СК України нормою такого змісту: «Подружжя, яке має дітей, разом із заявою про встановлення режиму окремого проживання повинно подати до суду договір про взаємовідносини батьків щодо дітей, у якому визначити, з ким із подружжя будуть проживати діти, яку участь у забезпеченні умов їхнього життя братиме той із батьків, хто буде проживати окремо, а також про умови здійснення ним права на особисте виховання дітей».

Спеціальні передумови права на звернення до суду у справах про розірвання шлюбу за заявою подружжя, яке має дітей, чи справах про встановлення режиму окремого проживання за заявою подружжя не закріплені в ЦПК України, а відповідно, і не зазначені процесуальні наслідки їх недотримання. Особливістю цих категорій справ є те, що на підтвердження перебування подружжя у зареєстрованому шлюбі; наявності малолітніх чи неповнолітніх дітей та наявності домовленості щодо дітей подружжя повинно подати до суду разом із заявою свідоцтво про шлюб, копії свідоцтв про народження дітей та передбачений ч. 1 ст. 109 СК України договір, які є обов'язковими додатками до заяви. Неподання цих документів до суду разом із заявою про розірвання шлюбу чи встановлення режиму окремого проживання відповідно до ч. 1 ст. 121 ЦПК України є підставою для залишення заяви без руху. Щодо наявності взаємної згоди подружжя, то її може бути виявлено тільки під час розгляду справи, а тому в разі недотримання цієї передумови виникає спір про право, що є підставою залишення заяви без розгляду (ч. 6 ст. 235 ЦПК України).

У справах про встановлення фактів реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу спеціальними передумовами права на звернення до суду є:

– факти, що підлягають встановленню, повинні мати юридичне значення, тобто від них має залежати виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав громадян. «Щоб визначити чи є той або інший факт юридично значимим фактом або фактом, що не породжує правових наслідків, необхідно з'ясувати ціль, заради якої необхідно встановити факт» [14, с. 36]. Тому якщо заявник не має жодної мети, задля досягнення якої він звертається до суду за встановленням факту, то такий факт не має юридичного значення. Не є юридично значимим і той факт, встановлення якого спрямоване на досягнення неправового результату.

Факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу мають юридичне значення з огляду на те, що вимога про їх встановлення може бути зумовлена необхідністю підтвердження шлюбних відносин, наприклад, для виникнення права на спадкування, отримання соціальної допомоги тощо;

– чинним законодавством не передбачено іншого порядку їх встановлення. Факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу можуть бути встановлені тільки судом;

– у заявника не має іншої можливості одержати або відновити загублений чи знищений документ, який посвідчує факт, що має юридичне значення.

Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31 березня 1995 року «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридич-

не значення» [15] суди можуть встановлювати факти реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу, якщо в органах РАЦСу не зберігся відповідний запис чи відмовлено в його відновленні. Суддя не вправі відмовити у прийнятті заяви, а суд – закрити провадження у справі з тих підстав, що органами РАЦСу відмовлено у відновленні запису про реєстрацію акта у зв'язку з відсутністю даного запису в книгах реєстрації відповідних записів, що збереглися.

Відповідно до п. 3.11 Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання, затверджених наказом № 96/5 Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 р. [16], на підставі поданих заявником та затребуваних відділом ДРАЦСу, дипломатичним представництвом чи консульською установою України документів та їх аналізу складається висновок про поновлення або відмову в поновленні актового запису цивільного стану.

Відповідно до п. 8 постанови Пленуму Верховного Суду України № 9 від 1 листопада 1996 року «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» [17, с. 11] суд не вправі відмовити особі в прийнятті позовної заяви чи скарги лише з тієї підстави, що її вимоги можуть бути розглянуті в передбаченому законом досудовому порядку. Проте вважаємо, що справи про встановлення факту реєстрації шлюбу, розірвання шлюбу є винятком із даного правила, оскільки суд – це не реєстраційний орган, а орган, який наділений компетенцією із здійснення правосуддя. Якщо документи збереглися, то зареєструвати шлюб чи розірвання шлюбу – це компетенція органів ДРАЦСу. Якщо ж документи не збереглися, тоді встановлення факту реєстрації буде здійснюватися судом.

Отже, зверненню заявника до суду із заявою про встановлення факту реєстрації шлюбу чи розірвання шлюбу має передувати його звернення до органу ДРАЦСу. Лише за умови, що в поновленні запису органом ДРАЦСу буде відмовлено, або якщо такий запис не зберігся, заявник має право звернутися до суду;

– встановлення факту не пов'язується з наступним вирішенням спору про право. «Якщо встановлення юридичного факту необхідне заявнику тільки для того, щоб надалі пред'явити позов у суді, окреме провадження не може мати місця» [14, с. 37]. Ця передумова свідчить про те, що основною метою звернення особи до суду із вимогою про встановлення того чи іншого факту не повинно бути вирішення спору про право, тобто, якщо особа звертається до суду за встановленням факту, що має юридичне значення, тільки для того, щоб надалі вирішити спір про право, розгляд справи в окремому провадженні неможливий.

Лише наявність вищезгаданих передумов дає зацікавленій особі право звернутися до суду. Вказані вище спеціальні передумови права на звернення до суду не передбачені нормами ЦПК України, а відповідно, і не вказані процесуальні наслідки їх недотримання. Вважаємо, що недотримання вказаних передумов має наслідком відмову у відкритті чи закритті провадження по справі на підставі п. 1 ч. 2 ст. 122 чи п. 1 ч. 1 ст. 205 ЦПК України, тобто на тій підставі, що заява не підлягає розгляду в суді в порядку цивільного судочинства.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати про наявність певних особливостей у справах, що виникають із шлюбних правовідносин, у порівнянні з іншими категоріями справ, що розглядаються в суді. Ці особливості зумовлюють існування спеціальних передумов права на звернення до суду, що, в свою чергу, викликає необхідність внести відповідні доповнення до ЦПК України з врахуванням особливостей справ, що виникають із шлюбних правовідносин, та на цій підставі, визначити і закріпити в ЦПК України конкретні підстави для відмови у відкритті провадження по цих категоріях справ.

Список використаних джерел:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40. – Ст. 492.
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21. – Ст. 135.
3. Бикова О.Ю. Укладення шлюбу за Сімейним кодексом України / О.Ю. Бикова // Держава і право: Зб. наук. праць. – К. : ІДіП НАНУ, 2004. – Вип. 23. – С. 297–303.

4. Комментарий к Семейному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. И.М. Кузнецова. – М.: Изд-во БЕК, 1996. – 512 с.
5. Треушников М.К. Особенности рассмотрения отдельных категорий гражданских дел. – М., 1987. – 304 с.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 11 від 21.12.2007 р. «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» // Вісник Верховного суду України. – 2008. – № 1. – 5 с.
7. Жилинкова И.В. Расторжение брака / И.В. Жилинкова – Х. : Ксилон, 2007. – 98 с.
8. Бурова С.Н. Социология и право о разводе. – Минск: Изд-во БГУ, 1979. – 127 с.
9. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 532 с.
10. Лепех С.М. Інститут сепарації: проблеми застосування / С.М. Лепех // Право України. – 2003. – № 3. – С. 128–130.
11. Білоусов Ю.В. Структура справ окремого провадження за новим Цивільним процесуальним кодексом України / Ю.В. Білоусов // Університетські наукові записки : Часопис Хмельницького університету управління та права. – 2007. – № 1 (21). – С. 84–89.
12. Брак и семья в США / [пер. с англ. В.С. Релич]. – Херсон: Олди-плюс, 2003. – 84 с.
13. Гражданский кодекс Литовской Республики утвержден законом № VIII-1964 от 18 июля 2000 года. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://minjust.lgg.ru/ru/activity/international_cooperation/infozags/zagszakvo/index.php?from4=1.
14. Гусев Н.Н. О судебной практике по делам об установлении фактов, имеющих юридическое значение // Бюллетень Верховного Суда СССР. – 1966. – № 3. – С. 35–39.
15. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 5 від 31.03.1995 р. «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» // Офіційний вісник України. – 1995. – № 6. – 102 с.
16. Про затвердження Правил внесення змін до актових записів цивільного стану, їх поновлення та анулювання: наказ Міністерства юстиції України від 12 січня 2011 року № 96/5 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 4. – Ст. 238.
17. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України № 9 від 01 листопада 1996 р. // Постанови Пленуму Верховного Суду України 1972 – 2002 : Офіц. вид. / За заг. ред. В.Т. Маляренка. – К. : Видавництво А. С. К., 2003. – С. 9–14.

